

OCJENE I PRIKAZI

Александар НАУМОВ, *Старо и ново. Студије о књижевности православних Словена*. Центар за црквене студије, Ниш 2009, 207 стр.

У овој књизи обухваћена су 22 рада која је аутор написао у распону од тридесетак година и објавио их између 1977. и 2008. године у часописима и зборницима славистичких центара од којих најчешће у Београду, потом у Софији, Москви, Великом Трнову, Нишу, Новом Саду и Скопљу. Само један рад објављује се први пут у овој књизи. Тематско поље приложених радова тиче се тема посвећених прозним и песничким жанровима негованим у кругу народа који припадају словенском православљу, затим односу стваралаца према *Библији*, као и проучавању рукописног наслеђа. Књига у великој мери открива богат и разноврстан научни профил интересовања аутора окренутог трагањима и изналажењу мање истражених области средњовековља. Неке од убројаних студија већ су раније биле написане и објављене на српском језику, а све остале које су изворно на другим језицима и одабране за ову прилику преведене су на српски.

Предговор књизи написао је Драгиша Бојовић, уредник издања и оснивач Црквених студија у Нишу, у оквиру којих се ова књига појављује. Његов осврт на Наумовљев научни рад доприноси још целовитијем сагледавању и повезивању области којима се он бави. Отуда ово приступно виђење истраживачке ширине наговештава и најављује сву разноврсност и методолошку поузданост ауторових опредељења за трагачко виђење уметничког света средњовековља.

У књизи се препознају најмање два типа студија. Једне су синтетички обухватне са целовитијим истраживањем одређених појава, а други

се тичу непосреднијег проучавања појединачних дела. Већ први рад са насловом *Средњовековна књижевност и богословље* иде ка томе да уз сва досадашња проучавања изнова укаже на суштину европске средњовековне културе, у чијем средишту се налази богослужење као основа хришћанског живота. Поступно се приступа разматрању црквенословенског средњовековног књижевног система у коме богослужбене књиге играју носећу улогу, а међу њима Свето писмо стоји на првом месту. Притом је указано на хијерархијски однос и на не сасвим оштре границе код богослужбених књига, али и да су »највећу изолованост имала библијска читања«. Дат је и детаљан попис текстова који учествују у укупном обреду богослужења. Они су као окосница чинили свод поимања средњовековног човека о богонадахнутости Речи која је допирала до њих током богослужења. Из тога проистиче и ауторово запажање да се »уметничко мишљење древних времена може назвати мишљењем богослужбеним«. Кроз литургијски приоритет у култури и писмености намеће се питање класификације текстова и њихове поделе на жанрове. Тим поводом аутор указује на темељна проучавања која је покренула берлинска група слависта под руководством Клауса Дитера Земана и Волфа Хајнриха Шмита и окупила низ европских и америчких научника који су организовали четири научне конференције. Резултати њихових проучавања крећу се ка изналажењу критеријума теоријске и практичне класификације црквенословенских жанрова. Аутор је мишљења да сложена питања жанра треба решавати преко неодвојивог повезивања са богослужењем.

По ширини увида блиски би били и радови *Библијска поезија и литургијска поезија* и *Свето писмо и богослужбени текстови као компонента црквенословенских књижевних дела (Издавачка пракса и постулати)*. У првом раду разматрају се форма и улога оних библијских елемената који учествују у православном богослужењу и тиме се повезују са ванбиблијском – литургијском поезијом. Рад не прати непосредну судбину истргнутих стихова из библијског контекста и њихово увођење у ново окружење, као и упутства која обавезно иду уз њих, већ се наговештавају могућности њихових повезивања у новоствореним литургијским делима. Још се притом дочаравају сложена правила извођења библијских песама уплетених

у химнографске каноне. Мишљење аутора је да код истраживања структуре богослужења неизоставно морају да се прате упутства из типика и других литургијских књига како би се на најпоузданији начин приказала динамика узајамних односа између библијских чинилаца и хришћанске литургије. Он се залаже за састављање пописа најчешћих топоса и установљавање њиховог порекла и примену у главним делима византијске и словенске химнографије, чиме би се добила основа за »поуздана истраживања сликовно-текстолошких зависности«. Иако је библијски слој само мањи и непроменљив део који учествује у стварању химнографских састава, он је неизоставан јер доприноси особеностима »богослужбеног мишљења«.

Други рад, типолошки сличан претходном, покушава да покаже сву разноликост у издањима књижевних дела у оквиру источнохришћанског крила. Залагање за већу употпуњеност издања односи се нарочито на означавање присуства библијских и патристичких целина у текстовима. Такође се говори о појави разноликих облика цитата који потичу из истих библијских стихова, што је повод да се окрене реконструисању »теолошко-књижевне свести црквенословенских стваралаца«. Инсистира се на обраћању пажње на такозвана »непозната места«, која би могла увелико открити »функционисање књижевног система и механизам средњовековног стваралаштва«. Завршни део рада испуњен је предлозима за уједначенија едициона начела, као и за израду укупног регистра библијских и других цитата.

У раду *Служба као жанр* разматра се природа овог сложеног облика црквене поезије, који је посве динамичан и који своју суштину и смисао испољава тек у моменту извођења у цркви. Књижевни текст службе подређен је богослужбеном ритуалу и треба га тако сагледавати. Пошто се поједини делови службе смењују и укрштају током богослужења и заузимају другачије место него што је њена текстуална датост, аутор поставља питање: »Је ли је химнографска композиција службе уопште жанр?« Одговор на ово питање не даје се експлицитно. После навођења низа разноврсних литургијских упутстава која улазе у композицију службе изриче се обазриво мишљење да њене жанровске ознаке, које иначе важе за микрожанрове компонената, »нису у књижевном тексту, (...) а да је одређујући фактор жанра сама богослужбена радња«. У

додатку се наводе две службе – Савина и Теодосијева служба светом Симеону како би се показали различити нивои у тексту сваке службе. Наумовљев допринос у проучавању дела српских писаца према рукописном наслеђу у Пољској испољио се увелико у овом раду, у коме је Теодосијева *Служба* предочена на основу четири преписа која је пронашао.

Рад под називом *Стари српски рукописи у Пољској* бави се још потпуније не тако бројним рукописима који су у ранијем или релативно новијем времену доспели у пољске збирке. Уз ближа обавештења о саставу рукописа, са више појединости осврће се на mineј за фебруар из друге половине XIV столећа у коме се налази по свој прилици најстарији пуни препис Теодосијевог *Службе светом Сави*. Као нарочит Наумовљев допринос сазнањима о делима српских писаца било би његово откриће празничног mineја јужноруске редакције из 1632. године у Историјском музеју у Саноку. У запису се сазнаје да је српски предложак mineја из 1555. године. Аутор наглашава да су ту наведени само најважнији рукописи. Скоро две деценије после овог рада појавио се *Каталог црквенословенских рукописа у Пољској*, који доноси преглед далеко богатије грађе. (*Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog, przy współpracy A. Kaszleja, E. Naumow i J. Stradomskiego, Scriptum, Kraków 2002, ss. 517. Друго издање из 2004. године још је проширеније.*)

У засебном раду говори се о препису дела архиепископа Данила II у Пољској. Рускословенски препис Даниловог зборника био је са групом од још четири рукописа до Другог светског рата у збирци библиотеке Лавовског универзитета, а онда су сматрани несталим, да би се нашли незнано како у Народној библиотеци у Варшави. Овај препис Зборника користио је Ђура Даничић приликом издања *Живота краљева и архиепископа српских* 1866. године. Поред овог рукописа предочавају се још два преписа Данилове *Службе светом архиепископу Арсенију*.

Служби светом краљу Милутину Данила Бањског посвећен је рад у коме се говори о проблемима теологије и поетике уз детаљну анализу њене симболике. Основним питањима настанка и структуре *Службе светом кнезу Лазару* намењена је нешто краћа студија, која је више информативног карактера, јер указује на њена досадашња проучавања.

У раду *Св. Кирил Туровски и Свето писмо* прати се појава најстаријих преписа библијских књига за време Кијевске Русије. Средишње место у студији посвећено је проучавању обилатог коришћења библијских цитата у стваралаштву Кирила Туровског. Сличног типа је и студија *Теодосије Хиландарац и Свето писмо*.

Питањима превођења на словенски језик посвећен је рад *Мисли о старословенској теорији превода*. Прегледом бројних мисли о превођењу аутор се задржава на кључним терминима који су пратили овај одговоран и надасве тежак процес и наглашава да преводиоци нису трагали толико за одговарајућим речима, него су више тежили ка преношењу богонадахнутог смисла. Говорећи о проницљивости старих преводаца, он истиче да њима »није било суштинско само превођење са једног језика на други, већ откривање начина како да се при том преношењу једног знаковног система у други не окрњи ни мрва божанске премудрости«. Његово мишљење је да је глагол *тлковати*, то јест *тумачити*, неодвојив од појма *превеждати*, што је поткрепљено низом примера који о томе говоре.

У студији *О књижевно-естетским погледима Григорија Цамблака* указује се на основе пишчеве иманентне поетике. Као и други писци средњег века, Цамблук је своје стварање схватао да настаје под дејством Светог духа. Његово поимање хришћанске стварности креће се у необично снажној окренутости оквирима Новог завета. Ипак, његово стваралаштво има обележја »јакко наглашеног ауторског самосознања, укључујући низ аутобиографских црта«, као и »слободнијег односа према језичкој структури библијске речи, у употреби неких цитата изван њихове основне, првобитне функције«.

Шире теоретско бављење А. Наумова апокрифима започето је још у његовој докторској дисертацији објављеној 1976. године (*Апокрыфы в системе литературы церкiewnosłowiańskiej*). Рад у овој књизи под називом *О црквенословенским апокрифима* посвећен је неким терминолошким питањима ових дела, затим њиховом хијерархијском месту у систему средњовековне књижевности и систематизацији према следећим критеријумима: генетички, композициони (контекстни), функционални, садржински и језички.

Студија *Богородичне иконе и ритуализација одбране града бави*

се заштитничком улогом Богородице почев од Цариграда, затим Новгорода, Москве, Тројицке лавре у Сергијевом посаду, Пскову и Тихвину. Детаљно су наведени примери преломних тренутака у историји споменутих места када је претила опасност од различитих непријатеља и када се прибегавало молитвеним ритуалима за тражење помоћи од Богородице. Најдетаљније су анализирани описи пада Цариграда у турске руке 1453. године.

Питању богослужбеног спомена светих западнохришћанског порекла у византијско-словенском календару посвећен је рад *Култ светог Бенедикта Нурсијског код православних Словена. Житије и Служба светом Бенедикту* Јосифа Песмописца ушли су преко грчког превода у грчки црквени обред под 14. мартом иако је он на Западу био слављен 21. марта. Ова дела нашла су се већ у раном периоду старословенских превода са грчког у хагиолошком циклусу слављења светог Бенедикта. Данас су позната три словенска превода његовог *Житија*, о чему се подробно говори кроз навођење преписа.

Додири култова светог Николе и светог краља Стефана Дечанског освешћени су у студији *Светитељ Николај и свети Стефан Дечански*. Мотив враћања вида светог Николе краљу Стефану присутан је у Цамблаковом *Житију Стефана Дечанског* као и у једној варијанти *Житија светог Николе Мирликијског*.

Рад под насловом *Мало познате информације о балканском православљу од почетка XVII века* заснован је на полемичком спису јеромонаха и потом архимандрита Захарија Копистенског, написаног око 1621. године и који представља одговор на књигу виљнуског архимандрита Леона Кревзе *Одбрана црквеног јединства*, штампане у Виљнусу 1617. Леонову тврдњу да је православље у опадању и у великом осипању у време турског ропства Захарија одбацује и наводи низ имена светих у крилу православља, истичући тиме да су они велики ослонац поробљенима да истрају у својој вери.

Разматрање два тока српске књижевности спроведено је у раду *О односу српске писане и усмене књижевности у средњем веку*. Запажено је да су оне текле понекад надилазећи једна другу у успонима, или неједнако осипајући се и слабећи. Аутору се чини да је »развој те две књижевности скоро независан«, »јер постојање паралела у тим

књижевностима не доказује да је постојао утицај једне на другу, него само присуство заједничке традиције«. Ово се свакако односи само на поједине периоде, јер међусобна прожимања су се свакако испољавала у мањој или већој мери.

Границама између старе и нове српске књижевности бави се студија *О »пошљедним временима« старе српске књижевности*. На основу паралела са руском књижевношћу XVIII века и западним утицајима на њу преко својевремене католичко-пољске надмоћи, настоји се објаснити уплив западне културе на српску, нарочито у периоду после Велике сеобе 1690. године. Преломна неминовност промена у српској књижевности одиграла се са реформом Вука Караџића, када се пресецају стари токови, а успоставља нови однос према језику и књижевној норми.

Допринос А. Наумова у исправљању једне заблуде у историји српске књижевности тиче се стихова урезаних на сребрном крсту који су краљ Милутин и рашки епископ Григорије II даровали рашком манастиру Светих апостола. Данас се крст чува у доминиканском самостану у Дубровнику. Рад носи наслов *Исправка једне нетачности у историји старе српске књижевности* и показује да стихови у натпису нису изворно дело епископа Григорија II, како се то сматрало у неким проучавањима седамдесетих и осамдесетих година XX столећа, него је то словенски превод византијске стихире која се налази у словенским осмогласницима као друга стихира на стиховње шестог гласа у среду ујутру.

Црквенословенској књижевности на тлу Пољске посвећен је рад *О специфичности црквенословенске књижевности у првој Жеч посполитој*. На почетку је објашњен пољски израз Rzeczpospolita, који је превод термина Res publica и он означава период од федерације Литве са Пољском од 1569. године до пада државе 1795. По речима аутора данас се у пољским библиотекама налази око 1000 књига и фрагмената писаних старом ћирилицом и да од тога само мали део потиче из балканских и руских земаља. Међу тим рукописима истиче се преко 30 преписа *Службе свете Петке Трновске*. Снажно је присуство јужнословенске традиције у Пољској. Тако постоји око 80 преписа дела Климента Охридског. Култ Ћирила и Методија такође је посведочен у

знатном броју преписа. Уз њих налазе се рукописи којима се од српских светих славе свети Симеон, свети Сава, свети Арсеније, свети Стефан Дечански и свети кнез Лазар. Од значаја је и препис *Зборника краљева и архиепископа српских*.

Последњи у низу радова у књизи посвећен је пољском *Акатисту у част светих Ћирила и Методија*. Ово дело објављено је 1996. године. Написао га је архимандрит Никодим, игуман манастира Свете Браће у Ујковицама у Премисаљској области. Манастир су подигла 1986. године својим радом и средствима два Пољака – Ришард Макара (игуман Никодим) из Журавице и Адам Дембовски (монах Атанасије) из Опочна. Детаљно је анализиран овај *Акатист*, заснован на ћирилометодијевској традицији и који је већ заживео у Пољској православној цркви. Дело има наглашено полемичан однос према Западној цркви, али у њему, како А. Наумов каже, »доминира тон дубоке вере, искрена захвалност за дар речи, љубави, за простирање над словенским народом заштитничке сенке Христовог Крста«. На крају се наглашава да је то »дело и традиционално и савремено, и универзално и актуелно«.

У поговору књиге аутор истиче удео и значај црквенословенске књижевности у европској култури. Осврнуо се на допринос њених проучавалаца у славистици и поименце навео најзначајнија имена. Проговорио је и о свом уделу у њеном проучавању. Посебно је упечатљива његова мисао о томе: »За мене црквена књижевност није никад била мртви предмет студија, већ жива и динамична реалност. Као дечак почео сам да помажем свом оцу у цркви, читајући часове, живећи у православном окружењу.«

Иако са разнородним темама, ову књигу прожима континуитет занимања Александра Наумова за појаве у средњовековној књижевности православних, углавном балканских Словена. Она је пресек бављења кључним темама овог преданог научника. Називи његових књига, наведени на крају ове књиге, говоре о богатим резултатима проучавања које траје већ више од четири деценије.

ТОМИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ